

ENGELLİ AİLE ÜYESİNE BAKAN KADINLARIN BAKIM SÜRECİNİN BAKIM YÜKÜ VE YAŞAM DOYUMU BAĞLAMINDA İNCELENMESİ ALGILARI*

Examination of the Care Process of Women Caring for a Gravely Disabled Family Member in the Context of Care Burden and Life Satisfaction

Tuğba DOĞAN BAL

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, tuqbadgn@gmail.com

İsmail AKYÜZ

Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, iakyuz@sakarya.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş: 23 Şubat 2023

Kabul: 30 Temmuz 2023

Anahtar Kelimeler:

Bakım Verme Yükü, Yaşam Doymu, Kadın Bakım Veren, Maneviyat

ÖZET

Bakıma muhtaç bireylerin bakımı ve korunması genellikle ailenin diğer üyeleri tarafından sağlanmaktadır. Sosyal devlet anlayışının güçlü olduğu ülkelerde hem bakıma muhtaç bireylere hem de bakım verenlere psiko sosyal ve ekonomik destekler sunulmakla birlikte bakım verme sorumluluğu bakım verenlerin yaşam doyumunu olumsuz etkilemektedir. İnfomal bakım verme sürecinde bakım verme işini genellikle kadınlar yürütmektedir. Bakım verme yükü kadının hane içerisindeki diğer sorumluluklarına eklendiğinde, kadın bakım verenlerin yaşamdan aldıkları doyum azalmakta ve yaşam kaliteleri olumsuz etkilenmektedir. Bu bağlamda ağır engelli aile üyesine bakım veren kadınların bakım yükü ve yaşam doymu incelenmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmanın amacı kadın bakıcıların bakım verme yükünün yaşam doymuları üzerindeki etkisini tespit ederek, yaşamdan doyum almaları konusunda ne açıdan desteklenmeleri gerektiği ve bakım yükünün neden olduğu sorunlar ile baş ederken yaşamlarından doyum almanın yollarını keşfetmeleri konusunda onlara rehberlik edebilecek bilgiler edinmektir. Araştırmanın örneklemini ağır engellinin bakımını üstlenerek, evde bakım hizmeti kapsamında ücret alan ve gönüllü olarak bu araştırmaya katılım sağlayan 208 kadın bakıcı oluşturmaktadır. Araştırma verileri, sosyodemografik bilgileri öğrenmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu; Bakım Verme Yükü Ölçeği ve son olarak ise Yetişkin Yaşam Doymu Ölçeği olmak üzere üç adet soru formu aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma sonucunda bakım verme yükü ile yaşam doymu arasında negatif yönlü, anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiş olup, manevi olgulardan destek sağlayan, bakım yükü karşısında ailesi ve sosyal çevresinin desteği ile motive olduğunu belirten kadınların, bakım verme yükünü daha az hissettiği ve yaşamdan aldığı doymun yüksek olduğu tespit edilmiştir.

© 2023 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

ABSTRACT

* Bu makale birinci yazarın, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sosyal Hizmet Bölümü'nde tamamlanmış olan "Ağır Engelli Aile Üyesine Bakım Veren Kadın Bakıcıların Bakım Yükü ve Yaşam Doymu Arasındaki İlişki" başlıklı yüksek lisans tezi kapsamında toplanan verilerin bir kısmının derlenmesiyle ikinci yazar danışmanlığında hazırlanmıştır.

Article History:

Received: 23 February 2023

Accepted: 30 July 2023

Keywords:

Caregiving Burden, Life Satisfaction, Female Caregiver, Home Care, Gravely Disabled, Inwardness

The care and protection of individuals in need of care are usually carried out by other members of the family. Even though psycho-social and economic support is provided to both individuals in need of care and caregivers in countries with a strong social state approach, the responsibility of caregiving negatively affects the life satisfaction of caregivers. Caregiving is usually done by women in the informal care process. The level of life satisfaction and quality of life of female caregivers are negatively impacted when the burden of caregivers is added to other household responsibilities. In this context, the burden of care and life satisfaction of women caring for a gravely disabled family member is an issue that needs to be examined.

The purpose of this study is to determine the impact of caregiver burden on life satisfaction and to advise caregivers on methods of coping with caregiver burden. The sample of the study consisted of 208 female caregivers who voluntarily participated in this research by taking care of the gravely disabled and receiving wages within the scope of home care service. The research data were collected through three questionnaires: a personal information form prepared by the researcher to learn sociodemographic information; the Caregiving Burden Scale; and finally the Adult Life Satisfaction Scale. As a result of the research, it was determined that there was a negative and significant relationship between the burden of caregiving and life satisfaction and that caregivers who thought that the burden of caregiving was alleviated with the thought of gaining the spiritual/God's consent felt less burden of caregiving, but they were more satisfied with life, and those who were happy/motivated with their spiritual/religious beliefs, family, friend, neighbor support against the burden of caregiving had higher life satisfaction.

© 2023 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Günlük yaşamın alışlagelmiş, tekrar eden gereklerini yerine getiremeyen ve engellilik sınıflandırmasına göre ağır engelli olduğu belgelendirilen bireylerin bakımı genellikle informal olarak hanede birlikte yaşadığı aile üyelerince üstlenilmektedir. Dünyanın birçok yerine olduğu gibi Türkiye’ de de hane içerisinde engelli/yaşlı/ hasta bireylerin bakımı çoğunlukla kız çocukları, (kadın) eşler, gelinler ve kız kardeşler tarafından yerine getirilmektedir. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, bakım verenlerin cinsiyetlerinin; Akça ve Taşçı (2005) tarafından yapılan çalışmada %96.9, Or’ın (2013) yaptığı çalışmada ise %71.6, Yaşar’ın (2009) yaptığı çalışmada %93.3, Brewer’in (2001) yaptığı çalışmada % 75-80, Kim’in (2008) yaptığı çalışmada %81.5 oranında kadın olduğu görülmektedir (Kabullar, 2019).

Türk Dil Kurumu’ na göre bakım verme işi; “Bir şeyin iyi gelişmesi, iyi bir durumda kalması için verilen emek; birinin beslenme, giyinme vb. gereksinimlerini üstlenme ve sağlama işi” olarak tanımlanmaktadır. Bakım verme eylemi bakım verici yönünden değerlendirildiğinde çok boyutlu bir deneyim olmakla birlikte, bakım verene kişisel gelişim, yakın ilişkilerinin gelişmesi, doyum sağlama, çevresindeki kişilerden sosyal destek alma, benlik saygısının artması gibi birçok olumlu katkısı yanında bakım verenin birçok güçlük yaşamasına da neden olmaktadır (Toseland ve diğ., 2001).

Bakım verme güçlüğü, doğuştan ya da sonradan ağır engelli olan, yaşlılığa bağlı kronik hastalığı veya yetersizliği olan aile üyesine hanede bakım hizmeti sunan bireyin, bakım verme yükü altına girmesi ile ortaya çıkan zorlanma, gerilme, kendini baskı altında hissetme vb. halleridir (Kalaycı&Kalinkara, 2017). “Bakım yükü” bakım verenlerin bir süre sonra kendi işlevsellikleri ile ilgili olarak bazı sorunlar yaşamaları neticesinde çeşitli alanlarda (ekonomik, sosyal, arkadaşlık ilişkileri, psikolojik) yaşadıkları güçlüklerden kaynaklanan sorumluluk yüklenmeleri olarak kavramsallaştırılmaktadır (Dillehay & Sandys, 1990). Sürekli veya uzun dönem bakım veren olmak, bakım verme yükü karşısında kendine zaman ayıramamak ve birçok sorunla aynı anda baş etmek olarak tanımlanabilir (Atağün ve diğ., 2011). Bakım verenlerin büyük çoğunluğunun kadın olduğu bilinmekle birlikte, kadın bakım verenlerin evde ve sosyal hayatta üstlendikleri sorumluluklar düşünüldüğünde, bakım verme yükünü diğer bakım verenlerden daha fazla hissettiğini söylemek mümkündür. Bakım yükü, bakım verenin sosyal ve kişisel

rollerini etkileyerek bakım verme eylemine yansıtılan olumsuz tepki ve bakım verende depresif belirtilerin öncüsü olarak tanımlanabilir (Kalaycı&Kalınkara, 2017).

Kadın olmanın sorumluluğu ile birlikte bakım verilen kişinin sorumluluğunu da üstlenen kadın bakım verenlerin herhangi bir işte çalışmadıkları, kısmen de olsa yaşamlarını ötelemek zorunda kaldıkları, eş ve çocuklarıyla yeterince ilgilenemediklerini hissettikleri ve kendilerine zaman ayıramadıkları görülmektedir. Bakım verme yükü altında psikolojik, ekonomik ve sosyal anlamda yıpranan kadın bakım verenlerin hissettikleri bakım verme yükü yaşamdan aldıkları doyumunu olumsuz yönde etkilemektedir (Kabullar, 2019). 2006 yılında Gopalan ve Brannon' ın aile içerisinde bakım verenlerin bakım stresini belirlemek üzere yaptıkları bir çalışmada, bakım hizmeti verenlerin bağımsızlık sisteminin zayıflaması, hipertansiyon, depresyon ya da anksiyete ile birlikte bakımla ilişkilendirilen stres yaşadıklarını, bu stresin kadın bakım verenlerde altı kat fazla olduğunu, bunun yanı sıra bakım veren kadınların sosyal izolasyon yaşadıklarını ve aile içi rollerinin de olumsuz etkilendiğini saptamışlardır (Gopalan& Brannon, 2006). Kronik hastalığı olan bireylere bakım verenler üzerinde yapılan araştırmalarda da, bakım verenlerin kalp damar ve hipertansiyon hastalığı, uyku bozukluğu, anksiyete bozukluğu yaşadıkları yönünde benzer sonuçlar elde edilmekle birlikte, bu durumun özellikle aile içinde bakım verenlerde daha belirgin olduğu ve bakım verenlerin yaşam kalitesini, yaşamdan aldığı doyumunu düşürdüğü tespit edilmiştir (Duggleby ve diğ., 2011; Andrews, 1987).

Araştırma kapsamında bakım verme yükünü üstlenen kadın bakıcıların yaşam doyumunu konusu ele alınmıştır. Yaşam doyumunu çok katmanlı bir kavram olarak bütün yaşam memnuniyeti ile ilişkilidir. Yaşam doyumunu, bireyin elinde olanlar ile beklentilerini karşılaştırması sonucunda elde ettiği durum ya da sonuç olmakla birlikte kişilerin psikolojik, bireysel, davranışsal, sosyal, kişilerarası ilişkilerinin olumlu yansımaları ve ruh sağlığının önemli bir göstergesidir (Neugarten ve diğ., 1961, Proctor ve diğ., 2017). Yaşam doyumunu tanımı konusunda yapılan literatür taramasında birden çok tanıma rastlanmış olup, genel anlamda yaşam doyumunun, bireyin yaşamının bütününe değerlendirilerek elde ettiği kişisel hükmü, yani yaşamdan elde ettiği memnuniyeti, yaşamdaki bir an ile ilgili değil, yaşamın bütünü üzerinde duyulan hoşnutluk düzeyini gösterir demekle birlikte yaşam doyumunu uzun süreli bir iyi olma ve esenlik hali olarak görülebilir (Veenhoven, 1996).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın Evde Bakım Hizmet modeli kapsamında bakım veren ile bakım alanın aynı hanede yaşama zorunluluğu düşünüldüğünde, bakım vericinin bakım alan ile kesintisiz ilgilenmek durumunda kaldığı bilinmekle birlikte bu süreç nedeniyle oluşan sorunlar ile baş etmek konusunda psikolojik, ekonomik, sosyal ve manevi anlamda desteğe ihtiyaç duyduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bakım verenin bakım sürecinde karşı karşıya kaldığı sorunlar ile baş etme konusunda kendilerine yardımcı olabilecek önemli araçlardan biri de manevi destektir, manevi değer ve uygulamalar bireyin zorluklar ile başa çıkmasında pek çok fonksiyona sahiptir. (Hut& Aydın 2021).

Araştırma kapsamında kadın bakıcıların bakım verme yükü ve yaşam doyumunu arasındaki ilişki incelenirken, kadın bakıcılara, bakım verme eylemini manevi değerleri çerçevesinde değerlendirilerek Allah' ın rızasını kazanma düşüncesinin bakım yükünü hafifletip hafifletmediği ve bu süreçte kendilerini mutlu/motive eden etmenler gibi sorular yöneltilerek kadın bakıcıların bakım verme yükü ile başa çıkmak konusunda manevi yönelimleri değerlendirilmiştir. Çalışmada ağır engelli aile üyesine bakan kadın bakıcıların bakım verme yükü ve yaşam doyumları arasındaki ilişki ele alınmış olup, bakım yükü ile manevi anlamda baş etme durumunun incelenmesi hedeflenmektedir. Araştırma; (a) bakım veren kadınların demografik ve sosyo-ekonomik durumunu, (b) bakım verme yükü, (c) yaşam doyumunu ve alt boyutları ile ilgili sonuçlar olmak üzere üç temel bileşeni içermektedir. Araştırmada ayrıca kadınların bakım yükü karşısında manevi motivasyon durumu ve manevi anlamda Allah' ın rızasını kazanma düşüncesinin etkisi de ele alınacaktır.

YÖNTEM

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma nicel yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, veriler anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Olgu ve olayları nesnelleştirerek gözlemlenebilen, ölçülebilen ve sayısal olarak ifade edilebilen bir şekilde ortaya koyan nicel araştırma, olgu ve olayların objektif bir hale getirildiği, nesnel sağlamlığın en yüksek seviyede olduğu araştırma türüdür (Arslan, 2012 & Karasar, 2014). İlgili araştırma kapsamında belirlenen örneklem grubu ile nitel çalışma yapılması düşünülmüş ise de araştırmacı olarak örneklem grubunun hizmet aldığı Müdürlük personeli olmam ve kişilerin aldıkları hizmetin sonlanacağı endişesi ile kendilerine yönlendirilen soruları taraflı bir şekilde cevaplayacağı öngörüldüğünden nicel araştırma yöntemi ilk tercih olmuştur. Evde bakım hizmeti sunan kadınların bakım yüklerinin yaşamdan aldıkları doyum etkilediği düşünüldüğünden değişkenler arasında ilişki olup olmadığı ilgili araştırma kapsamında nicel araştırma yönteminin bağlantısal modeli kullanılarak incelenmiştir.

Araştırma Grubunun Belirlenmesi ve Verilerin Toplanması

Araştırma grubu, Amasya İline bağlı Merzifon, Gümüşhacıköy ve Hamamözü İlçelerinde yaşayan ağır düzeyde olup, bir başkasının bakımına ihtiyaç duyan engelli bireylere bakım hizmeti sunan, görev bölgesi itibari ile bu ilçelere hizmet sunan Merzifon Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüğü veri tabanında kayıtlı 353 kadın bakıcı içerisinde çalışmaya gönüllü katılım sağlayan 208 kadından oluşturulmuştur. Araştırma grubu araştırma için gereksinim duyulan büyüklükteki örnekleme elde edinceye kadar en kolay ve ulaşılabilir bulunan deneklerden veri toplama tekniği olan uygun örneklem tekniği ile oluşturulmuştur (Gürbüz & Şahin, 2018).

Araştırma verileri üç bölümden oluşan anket formu ile toplanmış olup, birinci bölümde katılımcıların sosyo-demografik bilgilerini edinmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu; ikinci bölümde ülkemizde İnci ve Erdem tarafından 2008 yılında geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan "Bakım Verme Yükü Ölçeği" ; üçüncü bölümde ise ülkemizde Kaba, Erol ve Güç tarafından, 2017 yılında güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmış olan "Yetişkin Yaşam Doyum Ölçeği" kullanılmıştır. Veriler toplamda 56 soru ve üç bölümden oluşan soru formu aracılığıyla toplanmıştır. Kaba ve diğerleri (2017) tarafından geliştirilen "Yetişkin Yaşam Doyumu Ölçeği"; 21 maddeden ve 5 faktörden (genel yaşam doyumunu, ilişki doyumunu, benlik doyumunu, sosyal çevre doyumunu, iş doyumunu) oluşmaktadır. Zarit ve diğerleri (1980) tarafından geliştirilen ve İnci (2006) tarafından Türkçe' ye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan "Bakım Verme Yükü Ölçeği"; 22 maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır (Gençtürk & Korkut, 2019).

BULGULAR

Araştırmanın bulgular kısmında çalışma grubundan toplanan verilerle araştırmanın amacı bağlamında gerçekleştirilen analizler neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1: Kadın Bakıcıların Yaş Aralıklarına Göre Dağılımı.

Katılımcının Yaşı	Sayı (N)	Yüzde (%)
18-40 yaş arası	61	29,3
41-59 yaş arası	105	50,5
60 yaş ve üzeri	42	20,2
Toplam	208	100

Ağır engelli aile üyesine bakım veren ve çalışmaya katılım sağlayan 208 kadın bakıcıdan 105 kişinin 41-59 yaş aralığında olduğu, 61 kişinin 18-40 yaş aralığında olduğu, 42 kişinin ise 60 yaş ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Çalışma grubunun yaş aralıkları baz alındığında, katılımcıların %50,5' inin orta yaş

grubunda, %29,3' ünün genç yaş grubunda, %20,2' sinin ise ileri yaş grubunda yer aldığı söylenebilir (Tablo 1).

Tablo 2: Kadın Bakıcıların Yaş Aralığı ile Bakım Verme Yükü Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi.

Ölçek Puanları	Bakım Veren Yaşı	Sayı (N)	Ortalama ve Standart Sapma (Mean ±)	Anlamlılık Değeri (Sig.)	F değeri
Bakım Verme Yükü	18-40 yaş aralığı	61	36,01±13,26	2,944	0,055
	41-59 yaş aralığı	105	40,42±13,57		
	60 yaş ve üzeri	42	41,59±11,59		

Kadın bakım verenlerin yaş aralığı ile bakım verme yükü arasında anlamlı bir ilişki olmamakla birlikte, bakım hizmeti sunan bakıcıların artan yaşları ile birlikte bakım verme yüklerinin de arttığı tespit edilmiştir (Tablo 2). Bakım verenin yaşının bakım verme yüküne etkisi konusunda yapılan literatür taramasında; Yacı (2011) ve Çınar (2012)' in Alzheimer hastalarına bakım verenlerle yaptığı, Eğilli (2016)' nin demanslı hastalara bakım verenlerle yaptığı, Ödemiş (2018)' in inmeli hastalara bakım verenlerle yaptığı, Öz (2018)' ün konjenital kalp hastalarına bakım verenlerle yaptığı, Coşkun (2013), Karaaslan (2015), Coşkun (2018)' un zihinsel engelli bireylere bakım verenlerle yaptığı çalışmalarında bakım verenin yaşı ile bakım verme yükü arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını tespit ettikleri bilgisi edinilmiştir.

Bununla birlikte; Koyuncu Yaşar 2009 yılında hanede yaşlı bireye bakım veren 300 aile üyesinin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmada, bakıcıların artan yaşları ile birlikte bakım yüklerinin de arttığını, bakım verenin yaşı ile bakım verme yükü arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Benzer bir çalışma 2017 yılında Günay tarafından inmeli veya psikiyatrik bozukluğu olan hasta bireylere bakım veren 54 bakıcı ile gerçekleştirilmiş ve yine bakım verenin yaşı ile bakım verme yükü arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Kadın Bakıcıların Yaş Aralığı ile Yetişkin Yaşam Doymu Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi.

Ölçek Puanları	Bakım Veren Yaşı	Sayı (N)	Ortalama ve Standart Sapma (Mean ±)	Anlamlılık Değeri (Sig.)	F değeri
Yetişkin Yaşam Doymu	18-40 yaş aralığı	61	75,78±10,25	7,908*	<0,001
	41-59 yaş aralığı	105	71,35±12,49		
	60 yaş ve üzeri	42	66,30±12,67		

Kadın bakıcıların yaş aralığı ile yaşam doymu arasında istatistiksel anlamda bir fark olmamakla birlikte, bakım verenlerin artan yaşları ile birlikte yaşamdan aldıkları doymun azaldığı, genç yaş grubunda yer alan bakıcıların yaşam doymularının ise diğer gruptakilere göre yüksek olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3). İlgili araştırma grubu test sonucuna göre değerlendirildiğinde, evde bakım hizmeti sunan 18-40 yaş aralığında olan kadın bakıcıların yaşam doymu puan ortalamalarının 60 yaş ve üstü yaş aralığında olan kadın bakıcılara oranla daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

2012 yılında Tel ve arkadaşlarının çalışmasında, 45 yaş ve altındaki bakım verenlerin yaşam doymu puan ortalamalarının, 45 yaş ve üstündeki bakım verenlere oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Kadın Bakıcıların Eğitim Seviyesi ile Bakım Verme Yükü Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi.

Değişkenler	Katılımcının Eğitim Düzeyi	Sayı (N)	Ortalama ve Standart Sapma (Mean ±)	Anlamlılık Değeri (Sig.)	T değeri
Bakım Verme Yükü	İlkokul ve altı	152	40,28±13,15	0,101	1,646
	Ortaokul ve üzeri	56	36,89±13,23		

Kadın bakım verenlerin eğitim seviyesi ile bakım verme yükü arasında anlamlı bir ilişki olmamakla birlikte, ilkokul ve altı eğitim seviyesindeki bakım verenlerin ortaokul ve üzeri eğitim seviyesindeki bakım verenlere göre bakım verme yükünü daha fazla hissettikleri tespit edilmiştir (Tablo 4).

Konu ile ilgili olarak alan yazını incelendiğinde, Erbilir Gönültaş (2019)' ın zihinsel engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin bakım yükü, sosyal destek düzeyleri ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada, Ökcü (2017) çocuklarda konjenital ve edinsel kalp hastalıklarının oluşum nedenleri ve anne – babaların bakım yükünü incelediği çalışmada, son olarak Uludağ (2014) konjenital kalp hastalığı olan çocukların ebeveynlerinde bakım yükü ve yaşam doyumu ile algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmalarında bakım verenin eğitim seviyesi ile bakım verme yükü arasında anlamlı bir ilişki olduğu, bakım verenlerin eğitim seviyesinin düşmesi ile birlikte bakım verme yükünün arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda elde edilen sonucun literatür tarafından da desteklendiğini söylemek mümkündür.

Tablo 5: Kadın Bakıcıların Eğitim Seviyesi ile Yetişkin Yaşam Doymu Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi.

Değişkenler	Katılımcının Eğitim Düzeyi	Sayı (N)	Ortalama ve Standart Sapma(Mean ±)	Anlamlılık Değeri (Sig.)	T değeri
Yetişkin Yaşam Doymu	İlkokul ve altı	152	70,51±12,31	0,031*	-2,172
	Ortaokul ve üzeri	56	74,66±11,90		

Kadın bakım verenlerin eğitim seviyesi ile yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiş olup, ortaokul ve üzeri eğitim seviyesindeki bakım verenlerin yaşam doyumunun, ilkokul ve altı eğitim seviyesindeki bakım verenlerden fazla olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5). Eğitim seviyesinin yaşam doyumunu etkilediği daha önce yapılan çalışmalarda da tespit edilmiş olup, bunlardan biri de Işık' ın 2013 yılında yaşlı hastaya evde bakım veren bireylerin yaşam doyumları ile bakım yükleri arasındaki ilişki ve etkileyen faktörler isimi çalışmasıdır. Işık, bakım verenlerin eğitim seviyesi ile yaşam doyumu puan ortalamalarını değerlendirmiş ve eğitim seviyesi ortaokul ve altı olan bakıcıların yaşam doyumu puan ortalamalarının, eğitim seviyesi üniversite ve üzeri olan bakım verenlere oranla düşük olduğu sonucuna varmıştır. Kabullar' ın 2019 yılında yaşlıya bakım veren bireylerde yaşam doyumu, bakım yükü ve tükenmişlik sendromunu incelediği çalışmada; yaşam doyumu düzeyinin eğitim düzeyine göre farklılaştığı, lise ve üzeri eğitim seviyesine sahip olan bakım verenlerin yaşam doyumu puan ortalamalarının ilkokul ve altı eğitim seviyesinde olan bakım verenlere oranla daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Tüm bu veriler ışığında, evde bakım hizmeti sunan, ilkokul ve altı eğitim seviyesindeki kadın bakıcıların yaşam doyumu, ortaokul ve üzeri eğitim seviyesindeki bakıcılara göre daha düşüktür.

Tablo 6: Bakım Alan Engellinin Engel Türü ile Bakım Verenlerin Bakım Verme Yükü Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi.

Ölçek Puan Ortalamaları	Engel Türü	Sayı (N)	Ortalama ve Standart S. (Mean ±)	Anlamlılık Değeri (Sig.)	F değeri
Bakım Verme Yükü	Fiziksel Engelli	55	35,12±4,87	0,009*	4,823
	Zihinsel, Ruhsal ve Duygusal Engelli	55	42,70±11,38		
	Fiziksel, Zihinsel, Ruhsal ve Duygusal Engelli	98	39,87±12,70		

Tablo 7: Bakım Verme Ölçeği Bağlamında Engel Türleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi.

Ölçek Puan Ort.	Engel Türü	Engellilik durumu	Ortalama Farkı (Mean Difference)	Anlamlılık Değeri (Sig.)
Bakım Verme Yükü Ölçek Puanı	Fiziksel Engelli	Zihinsel, Ruhsal ve Duygusal Engelli	-7,58*	0,007
		Fiziksel, Zihinsel, Ruhsal ve Duygusal Engelli	-4,75	0,079
	Zihinsel, Ruhsal ve Duygusal Engelli	Fiziksel Engelli	7,58*	0,007
		Fiziksel, Zihinsel, Ruhsal ve Duygusal Engelli	2,83	0,400

Araştırma kapsamında bakım alan engellilerin engel türü ile bakım verenlerin bakım verme yükü arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiş olup (Tablo6), bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan TUKEY HSD testi sonuçlarında(Tablo 7), zihinsel, ruhsal ve duygusal engellilere bakım veren kadın bakıcıların bakım verme yükü ölçek puanının fiziksel engelliye bakım veren kadın bakıcıların bakım verme yükü ölçek puanından daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 8: Bakım Verme Sürecini Manevi Anlamda/Allah'ın Rızasını Kazanma Düşüncesiyle Değerlendirilmesi ile Bakım Verme Yükü Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi.

Değişkenler	Manevi Değerlendirme/Allah'ın Rızasını Kazanma Düşüncesi	Sayı (N)	Ortalama ve Standart Sapma(Mean ±)	Anlamlılık Değeri (Sig.)	T değeri
Bakım Verme Yükü	Nadiren/Bazen/Hiçbir zaman	62	43,53±12,81	0,003*	3,014
	Oldukça sık/Hemen her zaman	146	37,60±13,04		

Evde Bakım Hizmet kapsamında bakım veren kadınlara, bakım verme sürecini manevi anlamda değerlendirdiklerinde, Allah'ın rızasını kazanma düşüncesi ile bakım sunmanın bakım yükün hafifletip hafifletmediği sorusu yöneltildiğinde, 208 katılımcıdan 146' sının Allah'ın rızasını kazanma düşüncesinin hemen hemen her zaman ve oldukça sık cevabı ile bakım yükünün hafiflediğini belirttiği görülmüştür.

Araştırma kapsamında bakım verme yükü ile manevi değerlendirme/Allah'ın rızasını kazanma düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu (Tablo 8), Allah'ın rızasını kazanma düşüncesi ile bakım yükünün hafiflediğini düşünen bakıcıların, Allah'ın rızasını kazanma düşüncesi ile bakım yükünün hafiflediğini düşünen bakıcılara göre daha yüksek bakım verme yükü ölçek puanına sahip olduğu, "Bakım verme eylemini manevi anlamda, Allah'ın rızasını kazanma düşüncesi ile gerçekleştiren bakıcılarda bakım verme yükünün daha az hissedildiği tespit edilmiştir.

Tablo 9: Bakım Verme Sürecinde Bakıcıyı Mutlu/Motive Eden Etmenler ile Yaşam Doymu Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi

Ölçek Puanları	Bakıcıyı Motive/Mutlu Eden	Sayı (N)	Ortalama ve Standart Sapma (Mean ±)	Anlamlılık Değeri (Sig.)	F değeri
Yetişkin Yaşam Doymu	Ücret	41	65,63±13,29	6,64*	0,002
	Maneviyat	110	72,64±11,60		
	Aile/arkadaş/komşu desteği	57	74,00±11,75		

Tablo 10: Bakıcıyı Mutlu/Motive Eden Etmenlerin Birbiri ile İlişkisinin Yaşam Doyumuna Bağlamında Değerlendirilmesi

		Bakıcıyı Motive/Mutlu Eden	Ortalama Farkı (Mean Difference)	Anlamlılık Değeri (Sig.)
Yetişkin Yaşam Doyumu Ölçek Puanı	Ücret	Manevi/dini inançlarım	-7,01*	0,005
		Aile/arkadaş/komşu desteği	-8,36*	0,002
	Maneviyat	Ücret	7,01	0,005
		Aile/arkadaş/komşu desteği	-1,35	0,768

Araştırma kapsamında bakım verme sürecinde bakım vereni en çok mutlu/motive eden etmenler sorulduğunda 208 bakıcıdan 110' unun manevi/dinin inançları ile motive olduğunu belirttiği görülmüştür. Araştırmaya katılım sağlayan bakıcıları motive/mutlu eden etmenlerle yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki olmamakla birlikte (Tablo 9), yapılan TUKEY HSD testi sonuçlarında (Tablo 10), bakıcıları bakım verme sürecinde mutlu/motive eden etmenlerin manevi/dini inançları ve aile, arkadaş/komşu desteği olanların bakım hizmeti karşılığında ücret alanlara göre daha yüksek yaşam doyumuna sahip olduğu tespit edilmiştir. İlgili araştırma grubunun test sonuçlarına göre bakım verme sürecinde manevi/dini inançları ve aile/arkadaş/komşu desteği ile motive/mutlu olan bakıcıların yaşam doyumunun alınan ücret ile motive/mutlu olan bakıcılara oranla daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 8, 9 ve 10' da elde edilen sonuçları değerlendirmek amacıyla yapılan literatür taramasında; Karataş' ın 2011 yılında evde bakım hizmeti sunan aile bireyi bakıcıların moral ve manevi değerlerinin başa çıkmadaki etkisi üzerine gerçekleştirdiği çalışmada, bakım hizmeti sunan aile üyelerinin sundukları bakım hizmetini dayandırdıkları temel niyeti ortaya çıkarmak amacıyla yönelttiği soruya verilen cevapları değerlendirdiğinde; katılımcıların % 83.3' ünün dini, moral ve manevi değerleri gereği bakım hizmetini yürüttüklerini tespit etmiştir.

Ortodoks Yahudi ve engelli çocuğu olan 82 ailenin dört yıl boyunca izlendiği bir çalışmada, pek çok aile üyesinin, Tanrı' ya inanç ve duayı başa çıkma yöntemi olarak kullandıklarını ifade ettikleri tespit edilmiştir (Leyser, 1994 akt. Karataş, 2011).

Huzurevinde kalan ve kronik hastalığı olan 245 yaşlı ile, yaşlılarda dinî başa çıkma ile psiko-sosyal ve fizikî sağlık değişkenleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışan bir çalışmada; bir ay boyunca katılımcıların bilişsel işlevleri, hastalıklarının ciddiyeti, fiziksel işlevleri, ağrıları, sosyal destek mekanizmaları, depresyon düzeyleri ve dinî başa çıkma tarzları değerlendirilmiş olup, katılımcı yaşlıların % 60' ının dini, sorunlarıyla başa çıkmada oldukça geniş biçimde kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. % 34' ünün de başa çıkmada dinin kendileri için önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir (Koenig ve diğ., 1997).

Ayten ve arkadaşları 2012 yılında dini başa çıkma, şükür ve hayat memnuniyeti ilişkisi üzerine hastalar, hasta yakınları ve hastane çalışanları ile yaptıkları çalışmada; hayat memnuniyeti ile dini başa çıkmanın Allah' a yönelme, hayra yorma, dini yaklaşma gibi olumlu dini başa çıkma boyutları arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kişilerin (hastaların, hastaya bakım veren yakınları ve hastane çalışanlarının), başlarına gelen herhangi bir sıkıntı ile genel anlamda Allah' a yönelerek, muhasebe yaparak başa çıktıkları ve Tanrı' dan yardım talep etmenin duygusal anlamda bireyi rahatlatarak hayat memnuniyeti düzeyinin artmasına katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır (Ayten ve diğerleri, 2012).

SONUÇ

Ağır engelli aile üyesine bakım veren kadınların bakım sürecinin bakım yükü ve yaşam doyumuna bağlamında incelenmesi üzerine yapılan çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırma kapsamında 208 kadın bakıcı ile çalışıldığı ve bu bakım verenlerden 105 kişinin 41-59 yaş aralığında, 61 kişinin 18-40 yaş aralığında, 42 kişinin ise 60 yaş ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Katılım

sağlayanların yaş aralıkları baz alındığında, katılımcıların %50,5' inin orta yaş grubunda, %29,3' ünün genç yaş grubunda, %20,2' sinin ise ileri yaş grubunda olduğu, yaş aralığı ile bakım verme yükü arasında anlamlı bir ilişki olmamakla birlikte, bakım hizmeti sunan bakıcıların artan yaşları ile birlikte bakım verme yüklerinin de arttığı tespit edilmiştir. Kadın bakım verenlerin yaş aralığı ile yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki olmamakla birlikte, bakıcı kadınların artan yaşları ile birlikte yaşam doyumlarının azaldığı, genç yaş grubunda yer alan bakım verenlerin yaşam doyumlarının diğer gruptakilere göre yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında 208 kadın bakıcıdan 152 kişinin ilkökul ve altı, 56 kişinin ise ortaokul ve üzeri eğitim seviyesinde olduğu, kadın bakım verenlerin eğitim seviyesi ile bakım verme yükü arasında anlamlı bir ilişki olmamakla birlikte, ilkökul ve altı eğitim seviyesindeki bakım verenlerin ortaokul ve üzeri eğitim seviyesindeki bakım verenlere göre bakım verme yükünü daha fazla hissettikleri tespit edilmiştir. Kadın bakım verenlerin eğitim seviyesi ile yaşam doyumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu, ortaokul ve üzeri eğitim seviyesindeki bakım verenlerin yaşam doyumunun, ilkökul ve altı eğitim seviyesindeki bakım verenlerden fazla olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında 208 kadın bakıcıdan 55 kişinin fiziksel engelli yakınına, 98 kişinin hem fiziksel, hem zihinsel, hem ruhsal ve duygusal engelli yakınına ve yine 55 kişinin ise zihinsel, ruhsal ve duygusal engelli yakınına bakım verdiği, bakım alan engellilerin engel türü ile bakım verenlerin bakım verme yükü arasında anlamlı bir ilişki olduğu, zihinsel, ruhsal ve duygusal engellilere bakım veren kadın bakıcıların bakım verme yükü ölçek puanının fiziksel engelliye bakım veren kadın bakıcıların bakım verme yükü ölçek puanından daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmüştür.

Evde Bakım Hizmet kapsamında bakım veren 208 kadın bakıcıya, bakım verme sürecini manevi anlamda değerlendirdiklerinde, Allah' ın rızasını kazanma düşüncesi ile bakım sunmanın bakım yükünü hafifletip hafifletmediği sorusu yöneltildiğinde, 146 bakım verenin Allah' ın rızasını kazanma düşüncesinin hemen hemen her zaman ve oldukça sık cevabı ile bakım yükünü hafiflettiğini, 62 bakım verenin ise Allah' ın rızasını kazanma düşüncesinin nadiren, bazen, hiçbir zaman cevabı ile bakım yükünü hafifletmediğini belirttiği görülmüştür.

Allah'ın rızasını kazanma düşüncesi ile bakım yükünün hafiflediğini düşünen bakıcıların, Allah'ın rızasını kazanma düşüncesi ile bakım yükünün hafiflediğini düşünen bakıcılara göre daha yüksek bakım verme yükü ölçek puanına sahip olduğu, bakım verme eylemini manevi anlamda, Allah' ın rızasını kazanma düşüncesi ile gerçekleştiren bakıcılarda bakım verme yükünün daha az hissedildiği, araştırma kapsamında bakım verme yükü ile manevi değerlendirme/Allah' ın rızasını kazanma düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında 208 bakım verene, bakım verme sürecinde bakım vereni en çok mutlu/motive eden etmenler sorulduğunda 110' unun manevi/dinin inançları ile motive olduğunu belirttiği görülmüştür. Araştırmaya katılım sağlayan bakıcıları motive/mutlu eden etmenlerle yaşam doyumları arasında anlamlı bir ilişki olmamakla birlikte, yapılan TUKEY HSD testi sonuçlarında, bakım verme sürecinde manevi/dini inançları ve aile/arkadaş/komşu desteği ile motive/mutlu olan bakıcıların yaşam doyumunun alınan ücret ile motive/mutlu olan bakıcılara oranla daha yüksek olduğu söylenebilir.

Bu araştırma neticesinde elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda;

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde hizmet veren kuruluşlarda bakım verenlerin, özellikle de kadınların sosyal, duygusal ve psikolojik ihtiyaçları ile profesyonel bir yaklaşım ile ilgilenecek özel birimler kurulmasının, bu birimlerde bakım veren kadınlar ile yapılan görüşmeler ve ihtiyaç tespit analizleri sonucu ulaşılan veriler üzerinden bireysel görüşme planları çerçevesinde mesleki çalışma yapılması önerilmektedir.

Bakım verme güçlüğüne yönelik daha kapsamlı çalışmalar yapılarak, kadınların hissettiği bakım verme yükünü azaltmayı ve yaşam doyumlarını arttırmayı hedefleyen, engellinin engel türü vb. durumları göz önünde bulundurularak daha spesifik evde bakım hizmet modelleri geliştirilmelidir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ilgili birimlerince merkez ve taşra teşkilatları ile koordineli bir şekilde bakım veren bireylerle bakım verme yükü ile baş etmek konusunda farklı ve etkili yollar üzerine bilimsel çalışma/araştırma yapılması, bu çalışmalarda manevi başa çıkma stratejileri üzerine odaklanması önerilmektedir.

Kaynakça

- Akça, N., Taşçı, S. (2005). 65 yaş üstü bireylere bakım verenlerin yaşadıkları sorunların belirlenmesi. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14 (Ek sayı: Hemşirelik Özel Sayısı), 30-36.
- Andrews, J. (1987). Social work public image building: "East Side/West Side" revisited. *The Social Service Review*, 61(3), 484-497.
- Arslan, M. (2012). Araştırma yöntem ve teknikleri ders notları. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Birecik Meslek Yüksekokulu. Erişim adresi (13.12.2022): <https://docplayer.biz.tr/1423693-Arastirma-yontem-ve-teknikleri.html>.
- Atagün, M.İ., Balaban Ö.,D., Atagün Z., Elagöz M., Özpolat A., Y. (2011). Kronik hastalarda bakım veren yükü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(3), 513-552.
- Ayten A., Göcen G., Sevinç K., Öztürk E. (2012). Dini başa çıkma, şükür ve hayat memnuniyeti ilişkisi: hastalar, hasta yakınları ve hastane çalışanları üzerine bir araştırma. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(2), 45-79.
- Coşkun, A. (2018). Zihinsel ve fiziksel engelli bireylere bakım hizmeti veren aile üyelerinin yaşam doyumu ve bakım yüklerinin karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, İstanbul.
- Coşkun, D. (2013). Fiziksel engelli çocuğu olan ebeveynlerde bakım yükünün ve aile işlevlerinin değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Erzurum.
- Çınar, E. (2012). Alzheimer hastalarına bakım verenlerde bakıcı yükünün değerlendirilmesi. Tıpta Uzmanlık Tezi, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Anabilim Dalı, Ankara.
- Dillehay, R.C. & Sandys, M.R. (1990). Caregivers for alzheimer's patients: What we are learning from research. *International Journal of Aging and Human Development*, 30(4): 263–285.
- Duggleby, W. D., Swindle, J., Peacock, S., and Ghosh, S. (2011). A mixed methods study of hope, transitions, and quality of life in family caregivers of persons with alzheimer's disease. *BMC Geriatrics*, 11(1), 88.
- Eğilli, C.S. (2016). Demanslı hastaya bakım verenlerin bakım yükü ve etkileyen etmenler. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı, İstanbul.
- Erbilir Gönültaş, S.G. (2019). Zihinsel engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin bakım yükü, sosyal destek düzeyleri ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı, Manisa.
- Gençtürk, Z. & Korkut, G. (2019). Yaşlılara bakım veren aile bireylerinde algılanan bakım yükü ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 53-78.
- Gopalan, N., Brannon, L. (2006). Increasing family member's appreciation of family caregiving stress. *The Journal of Psychology*, 140(2), 85-94.
- Günay, R. (2017). İnmeli veya psikiyatrik bozukluğu olan hastalara bakım veren kişilerdeki bakım yükü ve ilgili değişkenler. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Gürbüz S., & Şahin F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.
- Hut, E. & Aydın A.R. (2021). Bakım veren hasta yakınlarının manevi destek ihtiyaçları: karma yöntem bir araştırma. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 4, 113-135.
- Işık, K. (2013). Yaşlı hastaya evde bakım veren bireylerin yaşam doyumları ile bakım yükleri arasındaki ilişki ve etkileyen faktörler. Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- İnci, F. H. (2006). Bakım verme yükü ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması geçerlilik ve güvenilirliği. Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Kaba, İ., Erol M., Güç K. (2017). Yetişkin yaşam doyum ölçeğinin geliştirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.18(1), 1-14.

- Kabullar, G. (2019). Yaşlıya bakım veren bireylerde yaşam doyumu, bakım yükü ve tükenmişlik sendromu. Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Kalaycı I. & Kalıncara V. (2017). Yaşlıya evde bakım hizmeti veren bireylerde yaşam doyumu, bakım yükü ve tükenmişlik, *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(2), 19-39.
- Karaaslan, M. (2015). Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin psikolojik durumları ile bakım yükünün değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Erzurum.
- Karasar, N. (2014). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karataş, Z. (2011). Evde bakım hizmeti sunan aile bireyi bakıcıların moral ve manevi değerlerinin başa çıkmadaki etkisi. Yüksek Lisans tezi, Rize Üniversitesi, Rize.
- Koenig, H. G. ve Diğerleri (1997). Religious coping in the nursing home: a biopsychosocial model, *International Journal of Psychiatry in Medicine*, 27(4), 365-376.
- Koyuncu Yaşar, E. (2009). Yaşlıya evde bakım veren aile bireylerinin bakım yükü ve etkileyen faktörler. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı, İzmir.
- Neugarten B. L., Havighurst, R. J., & Tobin, S. S. (1961). The measurement of life satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16(2), 134-143.
- Ödemiş, H. (2018). İnmeli hastaların primer bakım vericilerinin bakım yükü ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı, Muğla.
- Ökcü, Ö. (2017). Çocuklarda konjenital ve edinsel kalp hastalıklarının oluşum nedenleri ve anne – babaların bakım yükü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı, İstanbul.
- Öz, S. (2018). Konjenital kalp hastalığı olan çocukların ebeveynlerinde bakım yükünün değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Proctor, C., Linley, P. A., & Maltby, J. (2017). Life satisfaction. R.J.R. Levesque (Eds.), *Encyclopedia of Adolescence*. Pringer International Publishing AG.
- Tel, H., Demirkol, D., Kara, S., Aydın, D. (2012). KOAH' lı hastaların bakım vericilerinde bakım yükü ve yaşam kalitesi. *Türk Toraks Dergisi*, 13(3), 87-92.
- Toseland RW, Smith G, Mccallion P (2001). Family caregivers of the frail elderly, handbook of social work practice with vulnerable and resilient populations, (Gitterman, A. Editor). Columbia University Press.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 07.12.2022, Erişim Adresi: <http://sozluk.gov.tr>.
- Uludağ, A. (2014). Konjenital kalp hastalığı olan çocukların ebeveynlerinde bakım yükü ve yaşam doyumu ile algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı, Erzurum.
- Veenhoven, R. (1996b). Happy life-expectancy: A comprehensive measure of quality-of life in nations. *Social Indicators Research*, 39, 1–58.
- Yacı, Ö (2011). Çeşitli evrelerdeki alzheimer hastalarına bakım veren yakınlarındaki bakıcı yükü ve depresyonun karşılaştırılması. Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, İstanbul.